

EEN OUD WICHELLIED EN ZIJN VERWANTEN

I

Op blz. 68 van zijn Twents-Achterhoeks Woordenboek vermeldt Wanink het aftelversje:

Anne manne miene mükke,
Ikke tikke takke tükke,
Ere vrouwe griesse knech,
Ikke wikke wakke weg.

Op 't eerste gehoor is het een klinkklank van zinloze woorden, doch 't begin van regel 1 voert ons naar *Anne* en dit naar Bezoens beschouwing over *Anneke-Besemoer* (Taal en Volk van Twente, bl. 22 en v.), die mij vroeger reeds heeft gebracht bij de Drentse *Spin-Anne*, de korengest, de roggemoeder, Gron. *roggemouwer* (Driem. Bl. Nieuwe Reeks, II, 69). Deze *Spin-Anne* of 't *spinwiefien* en *Anneke-Besemoer*, grootmoeder Anneke, mag men n.l. houden voor de *ane*, de oermoeder, de stammoeder van het mensengeslacht, de Moederaarde, door onze heidense voorvaderen aangebeden en vereerd. Het aftelversje begint met een aanroeping tot haar: *Anne manne*, (al)moeder der mensen, want *manne*, Oudsa. *manna*, is een tweede naamval meervoud.

Mükke (r. 1) kan verwant zijn met Nederl. *mokken*, pruil; het Oudhgd. kende *ir-muccazan*, zacht spreken. Bij het werkwoord spreken en zijn verwanten staat een oorzakelijk voorwerp: spreken met, tot iemand, een zinsdeel dat eertijds de genitiefvorm had. Met de wetenschap dat nog in 't Gotisch de genitief van ik *meina* was, kunnen we r. 1 dus met vrij grote mate van zekerheid vertalen met: *Almoeder der mensen, spreek tot mij*, voor een aanroeping om een godsoordeel een passend begin.

Tikken (r. 2), middelhgd. *zicken*, betekent stoten, een duw geven, maar het kan ook een vorm zijn van wat we in 't Gotisch kennen als *tekan*, aanraken, Oudnoors *taka*, grijpen, mnl. *taken*, nemen, grijpen, Eng. *to take*, Middelnederduits *tacken*, aanraken, aanvatten, grijpen, wat we het liefst geloven. De Germaanse priester toch wichecke met runenstaafjes, stukjes van een beuketak waarin lettertekens waren gegrift. Het derde woord van r. 2 is een vorm van *tak*, het

vierde van *tûge* (mnl. *tooch*, tak, twijg, spruit, bij Wanink voorkomend als *tôog*, Drents *tûge*, verkleinwoord *tûkien* (Roden), Westervolds *toug*, Gron. *tûg*, *tûk*, bebladerde tak), terwille van het rijm veranderd in *tûkke*.

Tak, dat ook „punt” betekent, o.a. van kantwerk, is vermoedelijk verwant met Gotisch *tabjan*, „trekken, rukken”, en betekent oorspronkelijk „puntig voorwerp”. Een afgesneden stukje van een twijg kan *tak* zijn genoemd en dus ook de runenstaafjes. Zo komen we tot de vertaling van r. 2: *ik grijp de stukjes der boomtakken* (= de runenstaafjes). Uit enige opgeraapte staafjes toch las de priester de wil der godheid die hij in stafrijmen tot uiting bracht: vgl. r. 4: *ikke wikke*. Ansgar vertelt ons hoe in het huidige Westerkwartier van Groningerland zo beslist is over dood en leven van zijn leermeester, de apostel van Drenthe, Willehad, met de zijnen.

In de tijd na de kerstening zal veel van het oude en afgedankte uit de heidense tijd kinderspeelgoed zijn geworden, zoals tot voor weinig jaren overal de jeugd zich placht te vermaken met wat de ouders niet meer gebruikten. Maar ook is mogelijk — we kennen pendanten — dat deze heidense priesterspreuk nog eeuwen en eeuwen is gebruikt door „*wikwieve*” en haar soortgenoten, eer ze in de kinderwereld als aftelversje is gekomen en voortgezongen. Deze Achterhoekse verzen zijn — als onze vertaling juist is — dan wonderbaarlijk goed bewaard, een gouden sieraad uit de oertijd. Want de oude stafrijmen hebben nog hun volle kracht; ze zijn in hun hamerende vierheffigheid oorspronkelijker dan wat ons aan deze verzen elders bij mijn weten is overgeleverd; ze combineren de alliteratie aan een wisseling van klinkers die na verwant is aan de ablaut.

Dat de vorm zo betrekkelijk ongeschonden is bewaard, is wellicht ook weer geen toeval. Zeker niet als deze „bezwering” nog lang is gebruikt, want steeds weer hoort men, hoe precies het aankomt op de juiste vorm, „Op zijn toon puntlijk nagesproken”, zoals Staring ons vertelt in zijn „De leerling van Pancrates”. En hij kon het weten, daar hij een eeuw dichter bij het heidendom leefde dan wij en in een streek waar het „bijgeloof” nog niet geheel was uitgeroeid, in het land van verblijf zelf van dit aftelversje. Want tot die graad van ont-heiliging is het afgedaald, al is het nog gekleed in zijn oude sacrale gewaad.

Het moet eens een veel wijder verspreiding hebben gehad. Wie kent niet nabauwerijen als:

Iene miene mükke,
 Tien pünd sükke(r),
 Tien pünd ries,
 Iene miene mükke is niet wies,

of

Iene miene mutten,
 Tien pond grutten,
 Tien pond kaas,
 Jij bent de baas,

of

Iene miene makken,
 Oliekoeken bakken,
 Vrouw kookt brij,
 Af ben jij,

waarin de „vrouw” nog optreedt, of

Eene meene mukken,
 Posteleinen stukken, enz.,

zoals we deze en andere vormen vinden in J. van Vloten, Nederl. Baker- en Kinderrijmen?

Een daarvan staat wat dichter bij het origineel:

Anemane, mikkelemee,
 Obbelde, dobbelde, dominee,
 Ik in mijn nood zonder brood,
 Ik in morellen, zonder bellen,
 Es, bles, doof is weg.

Anemane is in z'n eerste lid zelfs zuiverder dan *anne*, althans gezien van modern taalstandpunt. *Morellen* in r. 4 zal wel moeten zijn *marellen*, een zeker spel spelen met 12 of 9 stenen of schijven, een dobbel-spel, blijkens „zonder bellen” — (Mnl. *belle* = kelk, beker) — zonder de beker van het gewone verkeerbord. De slotzin kan zijn gevormd door uitroepen van onze arme „duvel” — („*Ik in mijn nood zonder brood*”) — die eerst, vol hoop na 't werpen der stenen roept: *es!* = 't is in *esse*, in orde; *dan bles!* = weg mijn geld! (W.N. T. II, 2826: *Binje bles*, Teuthonista: *blas*, zonder geld), daarna *doof!* = „kepot”, en *weg!* bankroet.

De aanroep om een godsoordeel is hier verworden tot de bezweringsformule van een dobbelaar, „verchristelijkt” met de echo

van kerketermen om de kracht ervan te vergroten. En de *Ane manne* zal hier wel zijn geweest de vrouw uit de vennootschap „de duivel en zijn moer”.

Ons Achterhoekse lied vinden we op allerlei onvermoede plaatsen terug, o.a. in Van Vlotens

Haken en ogen
Tikke-takke togen
 Goud papier
 Tirelirelier,

en in *Anneke Tanneke toverheks*. De verlatijnsing of verfransing van dergelijke liedjes blijkt sterk uit de aanhef van enige:

Eune, deune, derf,
 Quaterom, simson, serf

of

Eunom, deunom, dres,
 Katerom, cinkom, zes,

beide opsomming van de telwoorden van 1 tot 6 (de ogen van de dobbelsteen).

Geheel abracadabra, maar toch nog met de aanroep van *anne manne* erin, is het in Almelo gehoorde, vermoedelijk uit Zevenbergen (N.B.) herkomstige:

pót pímpel dóra,
 efigánza,
 ákoma dóra,
 diérbaar fránza,
 ánnne mánne mie
 béste Sofié
 pót pímpel dóra
 efiót.

Is het van huis uit een vagantendrinklied of een Griekse studenten-zang? Niemand zal wel de oervorm kunnen restaureren.

Welluidend is het en sterk ritmisch, maar het kan niet halen bij de stoere kracht van zijn Oudgermaanse verwant uit de Achterhoek, het heidense priesterlied, dat de oppergodin smeekte om een orakel bij het wichelen, het orakel dat wellicht zou beslissen over dood of leven van een mens.

Assen.

J. NAARDING.

II

Voor een juiste beoordeling van het door Wanink vermelde aftelrijm, dat Dr. Naarding hier tegen een zo belangwekkende achtergrond gesteld heeft, is het nodig, dat er zoveel mogelijk varianten van bijeen worden gebracht. Ik heb daarmee meteen een begin gemaakt door, bij een bezoek aan Amsterdam, de verzameling-Boekenooogen eens door te kijken, die bewaard wordt op het Bureau voor onderzoek van het Nederlandse Volkseigen (Nieuwe Hoogstraat 17, Amsterdam). Boekenooogen, de bekende Zaanse dialectoloog en volkskundige, is vooral in zijn jonge jaren een ijverig verzamelaar geweest van kinderrijmen en heeft daar in 1893 ook een zeer lezenswaardige studie over geschreven (herdrukt in de *Verspreide Geschriften* van Dr. G. J. Boekenooogen, Leiden, 1949). Het heeft zin daar in dit verband zo nadrukkelijk op te wijzen, omdat in die studie (blz. 75 vgg. van de herdruk) ook gesproken wordt over *Anneke Tanneke* en de zo nauw met deze verwante *Anne met de lappen* (of *lapzak*). Na de publicatie van zijn artikel heeft Boekenooogen door correspondentie nog de beschikking gekregen over allerlei varianten, die hij echter bij mijn weten nergens heeft verwerkt. Het *Nederlandsch Rijmenboek*, dat hij in 1893 in het uitzicht stelde, is nooit verschenen. Een andere verdienstelijke verzamelaar en onderzoeker van het Nederlandse kinderspel, de onderwijzer M. Zwaagdijk, heeft ook zijn materiaal ter beschikking gesteld van het bovengenoemde bureau, zodat daar waarschijnlijk wel de rijkste collectie bijeen is, die er momenteel in ons land bestaat.

In verband met het aftelrijm van Wanink leek mij het opmerkelijkste de volgende uit Haarlem (1894) afkomstige variant:

Iene miene mone muike
 Vaste lave bone struike
 Wie zal hem wezen, ik of jij?
 Ik pik vrouw knecht
 I wie waai weg

De familiegeijkenis is op het eerste gezicht duidelijk, al is het Haarlemse rijm uitgebreid met een, vermoedelijk jongere, derde regel. De vierde regel is verwant met de derde van Wanink. Een opsomming in de trant van *Eere vrouwe grieze knech* (waarin *eere*

wel voor *heere* zal staan) komen we ook tegen in het door Boeken-
oogen reeds in zijn studie (blz. 103) geciteerde:

Eun deun dopje
Porseleinen kopje
Man en vrouw
Kindren in de rouw
Meid en knecht
Ik ga trouwen en jij gaat weg

De laatste regel van de Haarlemse variant, die, ook in andere combinaties of geheel zelfstandig, zeer verbreid is, vertoont duidelijk hetzelfde structuurtype als de laatste regel van Wanink. In de tweede regel maakt het rijm van Wanink een oorspronkelijker indruk. Ook de eerste Haarlemse regel zal wel een jongere vervorming zijn. Toch is het rijmwoord *muike* hier interessant, omdat het ons herinnert aan het door Gezelle opgetekende Westvlaamse *mui-ken* (natuurlijk uitgesproken als *muken*), dat „zacht, binnensmonds spreken” betekent en door Kluyver in het *W.N.T.* i.v. gecombineerd is met hd. *mucken*. Enkel volledigheidshalve wil ik hier ook nog wijzen op een andere associatie, nl. op het mnl. en nd. *muke* „halm of strootje dat men gebruikt om te loten” (alleen in de verbinding *muken trecken* of *muken tien*). Het ligt in ieder geval in dezelfde sfeer van kinderlijk, maar eenmaal natuurlijk volkomen ernstig genomen, „wikken”.

Voor Schiermonnikoog wordt in *Eigen Volk*, II, 264 de volgende versie opgegeven:

Iene miene maane meukel
Vast te lane bone streukel
Ik bik vrouw knecht
Ehe wehe waaie weg.

Hierbij moet aangetekend worden dat *ie* in *iene miene* als een dalende tweeklank wordt uitgesproken en dat *bone* waarschijnlijk een vergissing voor *bane* is (volgens getuigenis van Mej. A. Fenenga te Groningen).

Verderaf liggende varianten zijn bv. nog, uit Kwadijk:

Ake take noten kraken
Ik pik vrouw knecht
Urke durke dane weg

of, uit Ursem:

Ane drane druive dres
Schuttele vier en vijf en zes, enz.

of, uit Zuidermeer:

Ake bake bonen kraken
Ieke fieke fijn
Wie dood zal zijn.

Een bikkelrympje uit Maastricht combineert de elementen weer anders:

Tikke take noten kraken
Schut schut schut schare.

Deze weinige voorbeelden mogen genoeg zijn om de lezers op te wekken hun jeugdherinneringen nog eens op te halen of hun kinderen bij hun spel met extra opmerkzaamheid ga te slaan. Alleen door vergelijking van veel materiaal kan men op dit gebied verder komen. ¹⁾

¹⁾ Een opsomming van de ogen van de dobbelsteen vindt men t.a.p. in het Schiermonnikoogse:

Eune me deune me des
Kater sien kom ses
Ellef man den dokterman
Euning penning pief paf poef.

H a r e n d e r m o l e n .

K. HEEROMA.

RÄÄDSEL

Korte Wilm ûn lange Franz
bent dag ûn nacht wal ûp 'n dans.
Franz, de hef den längsten träe,
Wilm kan nich so gau vanstäe.
Flietig wüpt se in de rûnde,
rösset sik nich eene stûnde,
segget vaken di bescheed,
wat elkereene geren weet.
Maakst dåärmet di gode siet,
spoorst veel maite di ûn spiet.

M e p p e n (Eemsland)

BERND UPHUS.

Antwoord: De grote ûn de lütke wieser ûp de âûr)